Hogeschool van Amsterdam

Jeugd in armoede

Kennis en handvatten voor docenten Social Work om het thema 'jeugd en armoede' te integreren in het onderwijs

Lectoraat Armoede Interventies / Amsterdams Kenniscentrum voor Sociale Innovatie

2020

Jeugd in armoede

Kennis en handvatten voor docenten Social Work om het thema ‘jeugd en armoede’ te integreren in het onderwijs

Auteur
Drs. Jodi Mak
Marleen Kruithof

Afdeling
Lectoraat Armoede Interventies / Amsterdams Kenniscentrum voor Sociale Innovatie

Datum
27 januari 2020

Versie
1

© 2020 Copyright Hogeschool Amsterdam
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Hogeschool Amsterdam.

Inhoudsopgave

Pagina	Hoofdstuk	
3	**Voorwoord**	
4	**1. Inleiding**	
4	1.1	Waarom is het belangrijk dat toekomstige professionals Social Work kennis maken met jeugd in armoede?
4	1.2	Wat is er nodig om hier in het HvA-onderwijs aandacht aan te besteden?
5	**2. Facts en Figures**	
5	2.1	De feiten
7	2.2	Verband tussen armoede en andere problemen
9	2.3	Belangrijk voor (toekomstige) professionals
11	2.4	Doorverwijzen, cliënten aan de hand nemen
12	2.5	(Effectieve) integrale interventies
14	**3. Handvatten voor lessen/ activiteiten voor studenten**	
14	3.1	Lessen
15	3.2	Oefeningen/opdrachten
16	3.3	Illustratieve filmpjes
16	3.4	Eropuit!
17	**Bronnen**	

Voorwoord

Voor u ligt het document ‘Jeugd in armoede: kennis en handvatten voor docenten Social Work om het thema ‘jeugd en armoede’ te integreren in het onderwijs’. Dit document is opgesteld door onderzoekers van het lectoraat Armoede Interventies op basis van uitgebreid onderzoek naar dit onderwerp en bestemd als naslagwerk voor docenten van de opleiding Social Work.

Volgens ons verdient het onderwerp jeugd in armoede specifieke aandacht in het onderwijs. Armoede raakt immers aan alle problemen waar studenten Social Work mee te maken krijgen. Armoede wordt vaak van generatie op generatie doorgegeven en daarmee is ‘jeugd in armoede’ een onderwerp dat van belang is voor alle sociaal werkers. Ook voor de (toekomstige) professionals die zich niet specialiseren op het onderwerp ‘jeugd’.

Met dit document willen we docenten handvatten bieden om dit belangrijke thema op een actuele en omvattende wijze aan te bieden aan studenten. We hopen dat dit document inspireert om studenten kennis te laten nemen van de problematiek rond jeugd in armoede en met elkaar tijdens de lessen hierover in gesprek te gaan. Zo dragen we er samen zorg voor dat de professional van morgen goed onderlegd is in het signaleren van financiële problematiek, in het begeleiden van kwetsbare gezinnen met financiële problemen, en in het doorverwijzen naar en het integrale samenwerken met onder andere de schulddienstverlening.

Voor meer informatie over dit onderwerp óf voor het verkennen van mogelijkheden om gastcolleges door ons te laten verzorgen, kunt u contact opnemen met Drs. Jodi Mak via d.j.mak@hva.nl en Marleen Kruithof via m.j.kruithof2@hva.nl.

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Waarom is het belangrijk dat toekomstige professionals Social Work kennis maken met jeugd in armoede?

De Hogeschool van Amsterdam (HvA) leidt studenten op tot professionals Social Work. Armoede is gerelateerd aan bijna alle problemen waar zij mee te maken krijgen. Daarom is het belangrijk dat studenten kennisnemen van dit onderwerp, zodat zij er in hun toekomstige beroepspraktijk mee om kunnen gaan. Dit document gaat specifiek over jeugd in armoede. Wij hebben het dan over kinderen en jongeren van 0 tot 18 jaar. Jongvolwassenen van 18 tot en met 27 jaar zijn ook een belangrijke groep, maar de focus in dit document ligt op de jongste jeugd. Wij hebben gemerkt dat deze specifieke groep extra aandacht in het onderwijs verdient. Dit geldt niet alleen voor die (toekomstige) professionals die met jeugd (gaan) werken, maar ook voor professionals waarvan de cliënten volwassen zijn. Dit heeft te maken met het feit dat armoede vaak van generatie op generatie wordt doorgegeven: het lectoraat Armoede Interventies wil expliciet bijdragen aan het doorbreken van deze vicieuze cirkel. Een integrale aanpak is hiervoor onontbeerlijk. Het is daarom belangrijk dat eerstelijnsprofessionals - de uitvoerders die als eerste met gezinnen in contact komen - goed onderlegd zijn in het signaleren van financiële problematiek en dat zij beschikken over een ‘korte lijn’ met schuldhulpverlening. Op die manier blijven problemen minder op zichzelf staan en wordt direct vanuit de professionele houding gewerkt aan het integraal oppakken van problemen. Juist omdat armoede raakt aan bijna alle problemen waar professionals aan werken, verdient het aanbeveling om alle professionals hiervan te doordringen.

1.2 Wat is er nodig om hier in het HvA-onderwijs aandacht aan te besteden?

Het is allereerst belangrijk dat toekomstige professionals kennis hebben van jeugd in armoede: Wat verstaan we hier precies onder en hoe groot is dit probleem in Nederland? Ook is het belangrijk dat studenten op de hoogte zijn van de kinderrechten die direct linken aan kinderen en armoede in Nederland en het juridische uitgangspunt vormen om er iets aan te doen. Bovenal is het goed dat studenten geschoold worden in de inzichten over de samenhang van armoede met veel andere problemen die zij na hun opleiding dagelijks in hun praktijk zien. Het is tenslotte goed dat ze weet hebben van de effecten van armoede op jeugd. Met deze kennis wordt het belang bij hen vergroot om armoede te signaleren, met de juiste methodieken bespreekbaar te maken én om cliënten te kunnen helpen of doorverwijzen. Het lectoraat Armoede Interventies kan colleges verzorgen om deze kennis over te dragen. Daarnaast kan er ook vanuit reguliere colleges aandacht aan het onderwerp worden besteed door het doen van opdrachten/oefeningen of door het vertonen van filmpjes die mogelijk geïntegreerd kunnen worden in bestaand lesmateriaal. In dit document zetten we wat eerste kennis en handvatten op een rij. We hopen dat dit document inspireert om studenten kennis te laten nemen van de problematiek rond jeugd in armoede en met elkaar tijdens de lessen hierover in gesprek te gaan.

Hoofdstuk 2

Facts en Figures

2.1 De feiten

Volgens cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) groeit één op de negen kinderen in Nederland op in armoede. Wanneer we het hebben over armoede, hanteert de landelijke overheid doorgaans deze definitie van het CBS die uitgaat van 'de leefsituatie van mensen met een laag inkomen; armoede is leven op of onder het door de landelijke overheid vastgestelde sociale minimum'. In 2017 lag de lage-inkomensgrens die het CBS hanteert op 1040 euro per maand voor een alleenstaande, 1380 euro voor een alleenstaande ouder met één kind en op 1960 euro per maand voor een stel met twee kinderen (CBS, 2019). Andere cijfers over kinderen in armoede worden vaak gebaseerd op de definitie van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) dat werkt volgens het *niet-veel-maar-toereikendbudget*. Het basisbehoeftenbudget omvat de minimale uitgaven van een zelfstandig huishouden aan onvermijdbare, basale zaken als voedsel, kleding en wonen. Ook de uitgaven aan andere moeilijk te vermijden posten, zoals verzekeringen en persoonlijke verzorging, zijn meegeteld. Het *niet-veel-maar-toereikendbudget* is iets ruimer.Dat houdt ook rekening met de minimale kosten van ontspanning en sociale participatie, bijvoorbeeld een korte vakantie of het lidmaatschap van een sport- of hobbyclub. Deze uitgaven zijn niet strikt noodzakelijk, maar veel mensen beschouwen ze wel als zeer wenselijk. Volgens de definitie van het SCP groeit één op de twaalf kinderen in Nederland op in armoede. Dat zijn gemiddeld twee kinderen per schoolklas (Goderis et al. 2018; Hoff et al. 2010).

Armoede komt vooral voor in de grotere steden en daarnaast bijvoorbeeld in de oostelijke mijnstreek en noordoost Groningen (zie onderstaande kaart van Nederland over kinderen die in uitkeringsgezinnen leven). In absolute aantallen komt armoede echter het meest voor in autochtone gezinnen met in elk geval één werkende ouder. Relatief lopen kinderen van alleenstaande ouders, vluchtelingen, ouders met een migratieachtergrond of met een uitkering het grootste risico om in armoede te leven (SER, 2017).

Er is een relatie tussen armoede en andere problemen. Zo weten we bijvoorbeeld dat er in gemeenten waar veel kinderen in armoede leven ook vaak sprake is van hogere percentages vroegtijdige schoolverlaters, meer jeugdwerkloosheid en meer meldingen van kindermishandeling (Kinderen in Tel, 2017). Bij ruim 40% van de meldingen die binnenkomen bij de Raad voor de Kinderbescherming over ernstige zorgen omtrent de situatie van een kind speelt financiële problematiek van de opvoeders een rol (RvK, 2016).

"Je bent nog klein, je hebt aandacht nodig en warmte en dat soort dingen allemaal. Maar ja, mama was zoveel met haar eigen verdriet en alles bezig, dat ja, daar was niet echt ruimte voor kleine kinderen, die daarom vroegen. Dus, aandacht was er niet, maar als je erom vroeg, dan kreeg je gewoon klappen (meisje, 22)" (uit: Pels et al, 2011)

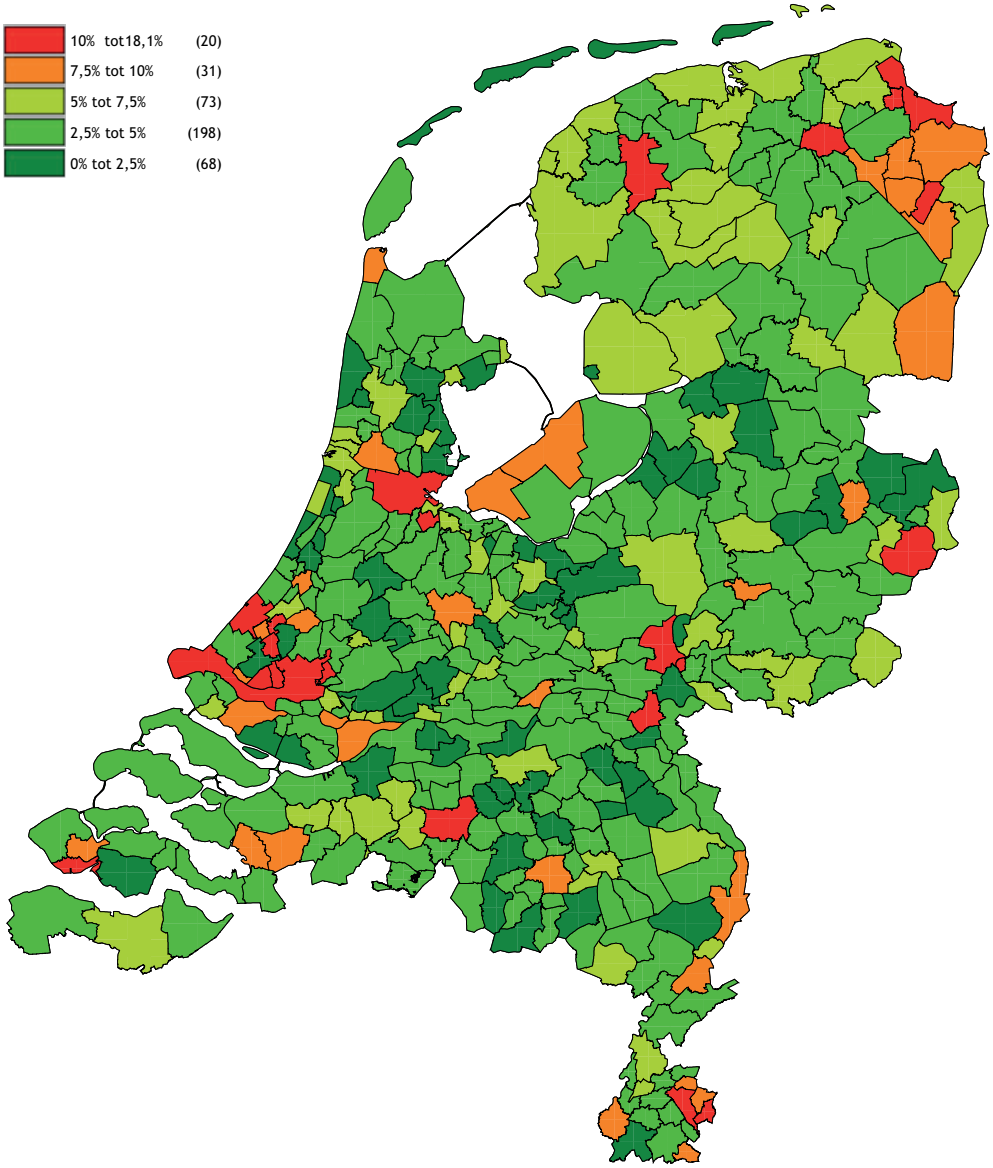

Bron: Tierolf, B., Gilsing, R. & M. Steketee (2017). Kinderen in Tel databoek 2016. Het leven en de ontwikkeling van kinderen tussen 2013 en 2015. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Meer lezen over feiten?

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). *Armoede en sociale uitsluiting 2019* (2019). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Hoff, S., van Hulst, B., Wildeboer, J.M., Goderis, B. (2019). *Armoede in Kaart 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (https://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/).

Sociaal Economische Raad (2017). *Opgroeien zonder armoede*. Den Haag: SER.

Tierolf, B., Gilsing, R. & M. Steketee (2017). *Kinderen in Tel databoek 2016. Het leven en de ontwikkeling van kinderen tussen 2013 en 2015*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

2.2 Verband tussen armoede en andere problemen

Uit onderzoek dat in 2017 in opdracht van de Kinderombudsman werd uitgevoerd, blijkt dat jeugdigen die in armoede leven hun leven gemiddeld met een 6,6 beoordelen, terwijl kinderen en jongeren die geen armoede kennen hun leven een 7,5 geven. Wanneer er naast armoede nog andere problemen spelen, geven deze kinderen hun leven slechts een 5,5 (Kinderombudsman, 2017).

Uit onderzoek blijkt dat er vaak een verband is tussen armoede en andere problemen bij jeugdigen. Hierbij is het vaak niet geheel duidelijk welke richting de causaliteit op gaat; de causaliteit is afhankelijk van de context waarin de problemen zijn ontstaan. Onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat er een verband is tussen armoede en het vaker hebben van psychosociale problemen bij kinderen. Het gaat zowel om internaliserend – naar binnen gekeerd - probleemgedrag, zoals angst, depressie, sociale teruggetrokkenheid en psychosomatische symptomen als om externaliserend – naar buiten gericht - probleemgedrag, zoals ongehoor-zaamheid, agressie, regelovertreding en hyperactiviteit (Dekovic, 1997). Ook is er een relatie gevonden tussen armoede en alcohol- en drugsgebruik en criminaliteit in de tienerjaren (Peruzzi, 2015). Daarnaast vormt armoede een risicofactor voor andere gezinsproblemen zoals hechting of kindermishandeling. Die invloed op hechting blijkt bijvoorbeeld uit het proefschrift van Greet Geenen (2007). Zij stelt in haar proefschrift dat in arme gezinnen heel weinig kinderen veilig gehecht zijn. Deze onveilige gehechtheid is een grote risicofactor en kinderen geven dan ook al op heel jonge leeftijd, tussen 1 en 3 jaar, signalen af die wijzen op een moeizame ontwikkeling.

Daarnaast kunnen kinderen door overbelasting van een gezin door een opstapeling van risicofactoren eerder het gevaar lopen slachtoffer van kindermishandeling te worden (RMO, 2009). Ook vergroot armoede de kans op het verlaten van de school zonder een startkwalificatie van minimaal een mbo-diploma op niveau 2, zelfs wanneer de betreffende jongere goed mee kan komen op school (Holter, 2008). De laatste jaren is er meer aandacht voor de relatie tussen armoede en gezondheid zoals obesitas (Kalthoff, 2018). Uit een van de onderzoeken die in opdracht van de Kinderombudsman is uitgevoerd blijkt dat kinderen in armoede vaak last hebben van buikpijn, hoofdpijn en vermoeidheid en dat het merendeel stress ervaart.

Meisje (17):
"Bij alles wat ik doe moet ik nadenken. Bijvoorbeeld of ik zomaar wat te eten kan pakken of dat ik dan al mijn avondeten opeet. Als ik uit school kom en honger heb kan ik niet zomaar iets pakken. Het arm zijn houdt je de hele dag bezig"
(uit: Steketee, Mak et al, 2013)

De laatste jaren is er veel aandacht voor de context van armoede, mede door het verschijnen van het boek 'Schaarste' (Mullainathan en Shafir, 2013). Langdurige armoede is een context waarin mensen financiële schaarste ervaren, waardoor hun executieve functies (plannen, overzicht houden, beslisprocessen en het bijsturen van eigen emoties en gedrag) minder goed werken (Babcock, 2016; Daminger, Hayes, Barrows & Wright, 2015; Haushofer & Fehr, 2014). De meeste mensen zijn bezig met 'overleven in het hier en nu' waardoor er geen ruimte is voor andere zaken. In de opvoeding kan zich dit uiten in opvoedingsstress waardoor opvoeders niet sensitief genoeg reageren op kinderen en dat kan zelfs invloed hebben op de ontwikkeling van hun brein. Onderzoekers uit de Verenigde Staten ontdekten dat bepaalde structuren in het brein anders verbonden zijn bij kinderen die in armoede leven (Barch et al, 2016; Noble et al, 2015).

Wat zeggen kinderen en jongeren die in armoede leven eigenlijk zelf over hun situatie? Uit onderzoeken die de afgelopen jaren in opdracht van de Kinderombudsman zijn uitgevoerd, blijkt dat kinderen de situatie van armoede in het gezin als emotioneel belastend ervaren. Kinderen schamen zich voor hun situatie en nemen daarom bijvoorbeeld nooit een vriendje of vriendinnetje mee naar huis. Een aantal kinderen wordt gepest. Ook voelen veel kinderen zich buitengesloten: ze zijn jaloers en boos omdat ze bepaalde dingen niet kunnen die leeftijdgenoten wel kunnen zoals een middagje shoppen, een verjaardag vieren of op vakantie gaan. Uit deze onderzoeken blijkt ook dat veel kinderen geen lid zijn van een sport- of muziekvereniging vanwege gebrek aan financiële middelen. Kinderen en jongeren maken zich zorgen om hun ouders en voelen zich machteloos. Bovendien is de situatie vaak uitzichtloos wat spanningen met zich meebrengt. Veel kinderen praten bovendien met niemand over hun situatie. Praten over armoede en schulden is nog steeds een enorm taboe (Steketee, Nederland & Mak, 2013; Kinderombudsman, 2017). Voor professionals ligt er de uitdaging om dit taboe te doorbreken.

Jongen (10):
"Als er 1 ding is dat ik zou veranderen, dan is het wel dat de spanning en onzekerheid zou verdwijnen uit het gezin"
(uit: Steketee et al, 2013)

Meer lezen over het verband tussen jeugd in armoede en andere problemen?

Babcock, E. D. (2014). *Using brain science to design new pathways out of poverty*. Boston, MA: Crittenton Women's Union. Opgehaald van https://www.empathways.org/ourwork/research/publications.

Barch D, Pagliaccio D, Belden A, Harms MP, Gaffrey M, Sylvester C, Tillman R, Luby J. *Effect of hippocampal and amygdala connectivity on the relationship between preschool poverty and school-age depression*. The American Journal of Psychiatry, published online Jan. 15, 2016.

Daminger, A., Hayes, J., Barrows, A., & Wright, J. (2015). *Poverty interrupted: Applying behavioral science to the context of chronic scarcity*. Ideas42, New York, Boston, Washington DC.

Dekovic, M., E. Snel en H. Groenendaal (1997). 'Kinderen van de rekening. Over de effecten van armoede op kinderen', in: Vrooman, C., G. Engbersen, E. Snel (1997) *'De kwetsbaren'*. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 143-157.

Desain, E. J. P., & van Geuns, R. (2019). *Jongeren en schulden: eindverslag van een Fieldlab Zuidoost project*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, Lectoraat Armoede Interventies.

Geenen, G. (2007). *'Intergenerationele overdracht van gehechtheid bij Belgische moeders en kinderen die in extreme armoede leven: een meervoudige gevalsstudie'*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven

Hermanns, J., F. Öry, G. Schrijvers (2005). *'Helpen bij opgroeien en opvoeden: eerder, sneller en beter. Een advies over vroegtijdige signalering en interventies bij opvoed- en opgroeiproblemen'*. Utrecht: Inventgroep.

Holter, N. (2008). *'Oorzaken van voortijdig schoolverlaten'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Kalthoff, H. (2018). *Opgroeien en opvoeden in armoede*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Kinderombudsman (2017). *Alle kinderen kansrijk. Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede*. Den Haag: Kinderombudsman.

Lusse, M. & Kassenberg. A. (red).(2019). *Omgaan met armoede op scholen. De keten doorbreken*. Den Haag: Ministerie van SZW, Ministerie van OCW.

Nederland, T., J. Mak, M. Stavenuiter en H. Swinnen (2007). *'Afwijzing van aansprakelijkheid: het onderhavige verslag. Aanpak kinderarmoede en bevordering sociale insluiting van kinderen. Onderzoek van het landelijke beleid'*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Noble, K.G. & Sowell, E.R. (2015). *Family income, parental education and brain structure in children and adolescents*. Nature Neuroscience (18) pp. 773-778

Peruzzi, A. (2015). *From childhood deprivation to adult social exclusion. Evidence from the 1970 British Cohort Study*. In: Social Indicators Research, Vol. 120, p. 117-135.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2009). *'Investeren rondom kinderen'*. Den Haag: RMO & RvVZ.

Stallen, M. (2019). Het effect van armoede op de ontwikkeling van het kinderbrein. In R. Van Geuns, L. Desain, & R. van der Weijden (Eds.), *Hulp bij armoede: bouwstenen voor effectieve hulpverlening bij armoede en schulden* (pp. 79-86). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Steketee, M., Nederland, T., Mak, J., Gaag, R., Toorn, J. van den, Smits- van Wasberghe, E. van, Roebroek, L. en S. van Eerden, Oet, R. en C. Oosterwijk (2013). *Kinderen in armoede in Nederland*. Den Haag: Nationale Kinderombudsman en Verwey-Jonker Instituut.

2.3 Belangrijk voor (toekomstige) professionals

2.3.1 Signaleren van armoede en het bespreekbaar maken

Voor de studenten die opgeleid worden tot professionals Social Work ligt er de uitdaging om met het taboe op armoede en schulden aan de slag te gaan. Het is belangrijk dat armoede en schulden tijdig worden gesignaleerd en besproken. Een effectieve professional heeft een juiste grond-houding nodig. Hij of zij moet empathisch zijn, niet beoordelend, oprecht geïnteresseerd en bovendien weten dat je moet (door) vragen naar de materiële zekerheid en veiligheid van het huishouden. Aan de opleiding Social Work de taak om professionals hier op de juiste manier in op te leiden. Voor het signaleren en bespreekbaar maken zijn er daarnaast ook instrumenten voorhanden; de grondhouding van professionals is bepalend voor de effectiviteit van het inzetten van dergelijke instrumenten. In een gastles zouden onderzoekers van het lectoraat Armoede Interventies meer over deze instrumenten kunnen vertellen. Hieronder stippen we enkele instrumenten even kort aan. Het is belangrijk hier te vermelden dat alleen het eerste instrument, de MESIS signaallijst, gevalideerd is en de andere instrumenten (nog) niet.

Instrumenten gericht op opvoeders:

MESIS signaallijst: dit instrument wordt ingezet in de schuldhulpverlening, wijkteams en door vrijwilligers. Deze signaallijst is een beknopte vragenlijst speciaal ontwikkeld om professionals in wijkteams en vrijwilligers te ondersteunen bij het voeren van een gesprek over de financiële situatie van de cliënt. Deze vragenlijst van 12 vragen helpt de hulpverlener of vrijwilliger om na te gaan of er sprake is van financiële problemen en zo ja, hoe zwaar of omvangrijk deze problemen zijn. Doel hiervan is vooral om na te gaan of doorverwijzing naar een specialist (bijvoorbeeld een schuldhulpverlener of sociaal raadslieden) noodzakelijk óf gewenst is. Voor meer informatie kijk op www.mesis.nu.

Signalenkaart Armoede: de Signalenkaart Armoede is bedoeld voor eerste- en tweedelijns hulpverleners om signalen van armoede te herkennen én om er de juiste ondersteuning voor te vinden. De armoedesignalenkaart is een initiatief van welzijnsorganisatie De Kern in Zwolle. Voor meer informatie kijk op: www.signalenkaartarmoede.nl.

Instrumenten gericht op jongeren:

Digitaal jongerenplatform schulden: het Lectoraat Armoede Interventies heeft samen met het Nibud een anonieme webchat ontwikkeld met robottechnologie die automatisch vragen beantwoordt en iemand kan doorverbinden naar een “live chat”. Doel van de webchat is dat jongeren op directe wijze 24/7 geholpen kunnen worden met hun financiele vragen, juist omdat jongeren de stap naar schuldhulpverlening dikwijls een te hoge drempel vinden. Het prototype van deze tool staat op shoutleiden.nl, waar de chat bemand wordt door lokale jongerenwerkers met grote ervaring in het schuldhulpverleningsdomein. De vragen die de chatbot stelt, brengen het probleem van de jongere in kaart. De hulpverlener kan vervolgens gericht “live” verder chatten met de jongere en sneller naar de juiste hulp doorverwijzen. Voor meer informatie kijk op https://www.hva.nl/subsites/nl/kc-mr/projecten/projecten-algemeen/een-online-tool-ter-ondersteuning-van-de-schuldhulpverlening.html of op www.shoutleiden.nl.

No Credit, Game Over!® ‘is een stadsspel dat jongeren tussen de 16 en 19 jaar in beweging brengt rond het thema “schulden”. Aan de hand van digitale media dient de jongere zich een weg te banen door de stad in een poging de schulden van zijn personage af te lossen. Hierbij dient hij zelf verschillende organisaties aan te spreken en praktische oplossingen te zoeken. Interviews, foto’s en documenten tonen daarbij aan dat de jongere niet alleen zijn weg moet vinden in de wereld van de media, maar vooral in de soms keiharde realiteit. Tijdens hun tocht door de stad zijn het de jongeren zelf die de beslissingen nemen. Een nabespreking zorgt ervoor dat we hun gedrag en beslissingen kunnen evalueren. Dit brengt een belangrijke dialoog op gang, die tevens een eerste aanzet vormt voor meer zelfstandigheid en weerbaarheid. Kijk voor meer informatie op https://telma.games/games/no-credit-game-over.

Instrumenten gericht op kinderen:

Kinderen en armoedespel: een ganzenbord voor jeugd tot 14 jaar. De kinderen die meespelen worden willekeurig ingedeeld in “arm” en “rijk”. Ze kiezen waar ze hun geld in het spel aan uitgeven, krijgen te maken met meevallers en tegenvallers en leren ondertussen over armoede. Het spelen van het spel vergroot het onderlinge begrip en de kennis over kindregelingen. Zie voor meer informatie: https://de-vonk.nu/professionals/voor-scholen-en-zorgteams/.

Leergeldspel: een bordspel voor kinderen tussen de 9 en 12 jaar, ontwikkeld door Stichting Leergeld Den Haag. Door te gooien met dobbelstenen en het lopen met een pion bereiken de kinderen verschillende speelvelden. Elke keer maken ze de keus of ze deelnemen aan de activiteit

of het artikel aanschaffen of niet. De afwegingen die kinderen hierbij maken vormen een wezenlijk onderdeel van het bewustwordingsproces voor de kinderen en de potentiële verstrekkers van deze middelen. Mail voor meer informatie naar jodi.mak@makresearch.nl.

2.4 Doorverwijzen, cliënten aan de hand nemen

Het is van belang dat de professional, nadat armoede en schulden zijn gesignaleerd en bespreekbaar gemaakt, op de hoogte is van waar de cliënt vervolgens naartoe doorverwezen kan worden. Dit gebeurt het liefst 'aan de hand van dezelfde professional' omdat we uit onderzoek weten dat die stap anders te hoog is (van der Laan et al, 2017). 'Een warme overdracht' is hierbij het sleutelwoord. Studenten dienen tijdens hun opleiding al kennis op te doen over waar zij cliënten met schulden naartoe kunnen verwijzen: heldere informatievoorziening aan cliënten is essentieel. Het is belangrijk dat de toekomstige professional ook weet dat er naast de formele instanties zoals schuldhulpverleners, bewindvoerders en budgetbeheerders ook veel informele, lokale projecten zijn waar zij cliënten naar kunnen verwijzen. Het verdient aanbeveling dat studenten zich daar ook in verdiepen. Dit zijn projecten waarvan de uitvoerders doorgaans vrijwilligers zijn. De meeste van deze projecten zijn (nog) niet bewezen effectief.

Daarnaast is het ook belangrijk dat professionals hun cliënten kunnen wijzen op fondsen en regelingen voor kinderen. Voor studenten is het goed om hier in hun opleiding al kennis van te nemen. In de recent opgeleverde handreiking Omgaan met armoede op school (Lusse en Kassenberg, 2020) staan de belangrijkste op een rij:

Stichting Leergeld stimuleert meedoen van kinderen op het gebied van onderwijs, sport, cultuur en welzijn. Deze stichting biedt vergoedingen voor schoolspullen (tas, gymkleding, fiets), schoolreisjes, muziekles of lidmaatschap sportvereniging, sportkleding en attributen. De aanvragen moeten door ouders zelf worden gedaan, school kan ouders hierbij helpen. Zie voor meer informatie: www.leergeld.nl.

Jeugdfonds sport & cultuur stimuleert ontwikkelkansen van kinderen op sportief en creatief gebied. Het fonds biedt vergoeding voor contributie of lidmaatschapsgeld en materialen (sportkleding en attributen). Door het fonds erkende intermediairs kunnen de aanvragen doen. Professionals die betrokken zijn bij opvoeding, begeleiding of scholing van het kind, het kind gedurende looptijd van aanvraag kunnen volgen, de (financiële) thuissituatie kennen en op de hoogte zijn van spelregels van het fonds in de gemeente waar het kind woont en ouders hierover kunnen informeren, kunnen zich aanmelden als intermediair. Zie voor meer informatie: www.jeugdfondssportencultuur.nl.

Nationaal fonds kinderhulp biedt ondersteuning op het gebied van Ontwikkeling (opleiding, leesboeken, cursus, sport, zwemles, eenvoudige laptop of ander schoolmateriaal, muziek, speel- en spelmateriaal); Ontspanning (dagje uit, Sinterklaas, weekje kamperen); Basale zaken (fiets, kamerinrichting, kleding); Bijzondere zaken (naamsverandering, medicijnen, therapie). Intermediairs kunnen aanvragen doen. Iemand die professioneel bij het kind betrokken is (maatschappelijk werker, bewindvoerder, iemand van wijkteam, jeugdhulp, school of kerk kan intermediair worden (één persoon per organisatie). Zie voor meer informatie: www.kinderhulp.nl.

Stichting jarige Job: Een verjaardagsbox met versiering, traktaties voor op school en een cadeau en wat lekkers voor de visite thuis. De box kan uiterlijk zes weken voor de verjaardag aangevraagd worden door ouders of intermediairs. Zie www.stichtingjarigejob.nl.

Bovenstaande fondsen werken samen in *Sam& voor alle kinderen* (www.samenvoorallekinderen.nl) en bieden naast de eigen websites ook een verzamelsite waarin de genoemde voorzieningen aangevraagd kunnen worden. Ook hebben zij een loket opgericht voor hulp aan Nederlandse kinderen die in armoede opgroeien. Bij het digitale loket kunnen ouders en professionals een aanvraag indienen voor vergoedingen en voorzieningen van de partijen in hun woonplaats die bij Sam& zijn aangesloten. Via het digitaal loket is informatie te vinden over wat een intermediair kan doen als die vermoedt dat een kind in armoede leeft. Zo kan een intermediair voorzieningen aanvragen die een kind kunnen helpen op het gebied van bijvoorbeeld school en vrije tijd. Ouders kunnen een aanvraag doen voor de financiering van onder meer sportlessen of een schoolreisje (NJI, 2020).

Jeugdeducatiefonds: Dit fonds draagt bij aan activiteiten (schoolreisjes, excursies, bijles, sportieve en culturele activiteiten) en materialen (laptop, educatieve materialen) die de ontwikkelkansen van kinderen in het basisonderwijs helpen vergroten. Aanvragen gaan via de basisschool en kunnen ook activiteiten of materialen voor de hele klas betreffen. Voor meer informatie: www.jeugdeducatiefonds.nl.

Regionale of gemeentelijke regelingen zoals stadspassen of gemeentelijke webshops waar opvoeders het kindpakket (budget dat per kind beschikbaar is) kunnen besteden aan bijvoorbeeld een fiets, sportkleding of schoolreisje. Voor meer informatie: www.kansvooruwkind.nl/webshop.

(Bovenstaande opsomming is deels ontleend aan: Lusse M. & Kassenberg, A. (2020). *Handreiking Omgaan met armoede op school (po-vo)*. Hogeschool Rotterdam en Hanzehogeschool Groningen)

2.5 (Effectieve) integrale interventies

Er zijn op dit moment reeds interventies in Nederland waar problemen van jeugd integraal worden aangepakt en waarin het tegengaan van armoede en schulden een grote rol speelt. Enkele voorbeelden zijn:

Voorzorg: Dit is een in de Verenigde Staten ontwikkeld programma voor jonge vrouwen die zwanger zijn van hun eerste kind en te maken hebben met een opeenstapeling van problemen. VoorZorg bestaat uit een intensief schema van huisbezoeken van 1 à 1½ uur uitgevoerd door speciaal daarvoor opgeleide VoorZorgverpleegkundigen met ervaring in de JGZ. De huisbezoeken beginnen zo vroeg mogelijk in de zwangerschap tot het kind 2 jaar is. Gemiddeld zijn er twee huisbezoeken per maand. In de eerste maand van het programma en tijdens de eerste zes weken na de geboorte gaan de VoorZorgverpleegkundigen wekelijks op huisbezoek. De belangrijkste doelstellingen van VoorZorg zijn verbetering van het zwangerschaps- en geboorteproces voor moeder en kind, verbetering van de gezondheid en ontwikkeling van het kind, en verbetering van de persoonlijke ontwikkeling van de moeder en haar mogelijkheden voor opleiding en werk, zodat zij meer kan betekenen voor haar kind. Tijdens de huisbezoeken werken de VoorZorg-verpleegkundigen met de moeders aan negen ontwikkelvelden waaronder armoede. Voor meer informatie zie www.ncj.nl.

Schulddienstverleners Stichting Xtraplus-JIP/JIT Den Haag: Deze interventie is vanuit de praktijk ontwikkeld: vanuit JIT, JIP en andere organisaties zagen ze dat er een behoefte lag. Jongeren met schulden, die vanwege hun persoonlijke omstandigheden en (vaak) multi-problematiek nergens anders terecht kunnen, worden via het JIP en het JIT toegeleid naar de schulddienstverleners. De schulddienstverleners werken vooral aan financiën, maar doordat de medewerkers van het JIT aan de andere leefgebieden werken, zal het hogere effect van de totale aanpak een positieve ontwikkeling op alle leefgebieden zijn. De schulddienstverleners werken expliciet vanuit de intrinsieke motivatie van jongeren: de persoonlijke overtuiging en de wil van de jongeren staan voorop en zijn leidend in de maatwerkaanpak van de schulddienstverleners. Het lectoraat Armoede Interventies deed onderzoek naar deze interventie en vervaardigde een methodiekbeschrijving. Zie voor meer informatie: www.xtra.nl.

Mobility Mentoring©: De Amerikaanse Social Work organisatie Economic Mobility Pathways (EMPath) ontwikkelde Mobility Mentoring©. Dit is een hulpverleningsprogramma dat zich baseert op de hersenwetenschap en bedoeld is om mensen uit de financiele problemen te helpen. Kennis uit de hersenwetenschap laat zien dat de executieve functies van mensen die in armoede leven (of in andere stressvolle situaties) achteruitgaan. Deze executieve functies gaan ondermeer over 'plannen, doelen stellen, alternatieve oplossingen onderzoeken en overzicht houden'. Mobility Mentoring© gaat ervanuit dat de hersenen zich stukje bij beetje kunnen herstellen door stress-vermindering, door het overzicht terug te krijgen en het ervaren van successen. Dit gebeurt met behulp van zogenaamde coaches die deze hersenprocessen begrijpen en gebruik maken van die kennis ten behoeve van mensen in armoede.

In Nederland zorgt Platform31 voor de doorontwikkeling van Mobility Mentoring voor de Nederlandse situatie. Er is inmiddels een Nederlands netwerk voor gemeenten en organisaties die met dit hulpverleningsprogramma willen werken. Zie voor meer informatie: https://www.platform31.nl/wat-we-doen/kennisdossiers/schulden-en-armoede/mobility-mentoring.

Hoofdstuk 3

Handvatten voor lessen/ activiteiten voor studenten

3.1 Lessen

Om studenten meer inzicht te laten krijgen in kinderen en jongeren in armoede kan het Lectoraat Armoede Interventies een aantal lessen verzorgen, bijvoorbeeld over de volgende onderwerpen:

Kinderrechten

Naast de reguliere wet- en regelgeving waar studenten in worden geschoold, is het belangrijk dat ze ook inzicht krijgen in het Verdrag inzake de Rechten van het Kind dat Nederland in 1989 ondertekend heeft. Hier staat in dat 'ieder kind recht heeft op een levensstandaard die toereikend is voor zijn of haar lichamelijke, geestelijke, intellectuele, zedelijke en maatschappelijke ontwikkeling'. Gemeenten moeten toezien op een goede uitvoering hiervan. Dit vormt het juridische uitgangspunt om als professional verantwoordelijkheid te nemen iets aan kinderen in armoede te doen.

Signaleren en bespreekbaar maken van armoede: motiverende gespreksvoering

Onderzoekers van het Lectoraat Armoede Interventies kunnen nader ingegaan op de onder 2.3.1. genoemde instrumenten: wat is er al bekend over de toepassing ervan? Daarnaast kan er specifiek ingegaan worden op de methodiek 'motiverende gespreksvoering' waar het ter sprake stellen van de financiële situatie van cliënten ook onderdeel van kan uitmaken. Doel van de methodiek 'motiverende gespreksvoering' is het op gang brengen van gedragsverandering bij cliënten, via het ontwikkelen van de motivatie.

Wij vinden het van belang hier te melden dat de methodiek 'motiverende gespreksvoering' structureel en bij herhaling moet worden aangeboden aan studenten. Omdat wij nauw samenwerken met de beroepspraktijk, zien wij hoe belangrijk het is voor professionals om gedegen kennis van en inzicht in álle onderdelen van deze methodiek te hebben. Dit kan echter alleen wanneer studenten (en professionals) bij herhaling én in verschillende specifieke contexten met deze methodiek oefenen.

Doorverwijzen, samenwerken in de keten

In deze les kunnen onderzoekers van het lectoraat Armoede Interventies eerst nader ingaan op de onder 2.3.2 genoemde zaken. Vervolgens kunnen ze met behulp van de handreiking De eindjes aan elkaar knopen (Jungmann en Wesdorp, 2015) ingaan op hoe om te gaan met cruciale financiële vragen in de wijk. Deze aanpak is vooral gericht op generalisten in wijkteams en kan inspirerend werken voor studenten die wellicht als professional ook na hun opleiding een plek in die wijkteams krijgen. Tenslotte kunnen de onderzoekers aan de hand van onderzoeksresultaten voorbeelden geven over wat er kan gebeuren als het niet goed gaat in de doorverwijzing en samenwerking in de keten.

(Effectieve) interventies die problemen integraal aanpakken

In deze les kunnen de onderzoekers dieper ingaan op onder andere de onder 2.3.3. genoemde (effectieve) integrale interventies, alsook naar de lopende actuele ontwikkelingen op dat gebied en wat erover bekend is uit onderzoek. Zo maakt het Lectoraat Armoede Interventies in haar onderzoeken bijvoorbeeld gebruikt van de zogenaamde *WhatWorks* principes. Deze principes voor (aannemelijke) effectiviteit zijn oorspronkelijk ontwikkeld binnen de wereld van de reclassering en zijn erop gericht te toetsen of projecten of interventies voldoen aan een aantal algemene criteria/randvoorwaarden voor effectiviteit (Poort, 2009, van Geuns, 2013). De vijf *WhatWorks* principes waarop projecten beoordeeld worden zijn de principes van risico, behoefte, responsiviteit, betrouwbaarheid en professionaliteit.

Licht verstandelijke beperking (LVB) en schulden

Het Lectoraat Armoede Interventies heeft een promovenda op het onderwerp 'mensen met een LVB en schulden' en kan studenten hier veel over vertellen. De kans is groot dat studenten in hun beroepspraktijk met deze groep te maken krijgen omdat mensen met LVB een hoog risico op armoede en schulden hebben.

Schaamte en schaarste

Het Lectoraat Armoede Interventies bracht de publicatie 'een gedragsgerichte benadering van armoede uit' (van der Laan et al, 2017). Sinds het uitkomen van het boek *Schaarste* in 2013 (Mullainathan en Shafir, 2013) is er veel gebeurd in het denken over armoede. Belangrijk is dat studenten kennis nemen van deze inzichten, dat zij inzicht krijgen in het feit dat ondersteuning aan mensen met schulden effectiever is als er rekening wordt gehouden met de menselijke psychologie en het gedrag zoals van der Laan et. al. bepleiten in hun publicatie. Onderzoek laat zien dat een kleine verandering in hoe informatie wordt overgebracht, de volgorde waarin iets wordt gepresenteerd of het aantal stappen dat we moeten doorlopen om een taak uit te voeren, veruit de meeste invloed hebben op ons gedrag. De situatie heeft dus veel meer invloed op ons gedrag dan onze eigen bewuste en rationele afwegingen en inschattingen. Dat is ook de reden dat voorlichting of het aanbieden van informatie (zoals een anti-rook campagne waarin de gevaren van roken worden benadrukt) maar weinig invloed heeft op ons gedrag. We *weten* het wel, maar tussen *willen* en doen zit een wereld van verschil. Een gedragsgerichte benadering gaat ervan uit dat mensen het juiste doen (stoppen met roken, gezond eten of gezond financieel gedrag vertonen) als de juiste keuze zo makkelijk mogelijk wordt gemaakt. Dit heeft directe consequenties voor de manier waarop dienstverlening aan mensen in armoede optimaal wordt ingericht en georganiseerd (van der Laan et al, 2017). Onderzoekers van het lectoraat Armoede Interventies kunnen samen met studenten op basis van deze kennis op zoek gaan naar de invulling van het eigen professioneel handelen: hoe moet de professional met deze inzichten omgaan zodat hij/zij effectiever wordt in een context van armoede?

3.2 Oefeningen/opdrachten

Docenten kunnen in reguliere lessen ook een aantal oefeningen met hun studenten doen om hen bewust te maken van armoede onder kinderen en jongeren. Enkele voorbeelden:

- Studenten inzicht geven in het feit dat je op verschillende manieren naar jeugdigen in armoede kunt kijken: Gebruik de 12 'brillen' om naar armoede te kijken. Kijk op: https://www.klasse.be/39090/12-brillen-kinderarmoede-armoede-kijken/

- Studenten inzicht geven in hoe stress werkt op je brein. Het Lectoraat Armoede Interventies heeft hier een inzichtelijke oefening voor ontworpen, die gemakkelijk in een PowerPoint-presentatie is te verwerken. Deelnemers moeten steeds sneller het woord dat ze zien roepen; het woord heeft een kleur die niet overeenkomt met het woord zelf (dus het woord paars is geel gekleurd). Dit geeft studenten de directe ervaring van hoe stress op een brein inwerkt. De oefening is op te vragen bij m.j.kruithof2@hva.nl.

Wanneer docenten willen weten hoe de financiële situatie van hun eigen studenten is en hier een gesprek met hen over aan willen gaan, kunnen ze gebruik maken van materiaal via MoneyWays, het grootste armoede- en schuldenpreventieprogramma voor jongeren. Kijk voor meer informatie op www.moneyways.nl.

3.3 Illustratieve filmpjes

Docenten kunnen hun studenten ook via filmpjes kennis laten maken met het onderwerp jeugd in armoede. De volgende filmpjes geven goed inzicht van schrijnende situaties die in Nederland voorkomen:

- 'Arm kind': https://vimeo.com/260265044;
- https://eenvandaag.avrotros.nl/item/thema-uitzending-armoede/
- https://twitter.com/EenVandaag/status/938099292098539520

De volgende filmpjes gaan over de invloed van stress op het brein:

- https://www.ted.com/talks/nadine_burke_harris_how_childhood_trauma_affects_health_across_a_lifetime
- https://www.youtube.com/watch?v=-Eoq4wq1JtQ
- https://www.youtube.com/watch?v=WuyPuH9ojCE

Documentaires:

- De rekening van Catelijne: https://www.2doc.nl/documentaires/series/2doc/2017/juni/de-rekening-van-catelijne.html
- Schuldig: https://www.human.nl/schuldig.html

3.4 Eropuit!

Andere mogelijkheden om studenten meer inzicht te laten krijgen in armoede zijn:

- Bezoek een theatervoorstelling over armoede zoals het Pauperparadijs of diverse lokale theatervoorstellingen.
- Organiseer vrijwilligerswerk of stage bij projecten die zich op jeugdigen in armoede richten zoals bij de genoemde 'vrijwilligersprojecten' onder 2.3.1.
- Organiseer een gesprek met jeugdigen in armoede die 'georganiseerd' zijn, bijvoorbeeld met Leergeld Kids Den Haag (www.leergelddenhaag.nl) of met de Kinderadviesraad Tilburg (www.kinderadviesraadtilburg.nl).
- Acties met studenten organiseren bv in de week van de armoede in november.
- Bij het Lectoraat Armoede Interventies zijn er vaak mogelijkheden om onderzoek te doen.

Bronnen

Babcock, E. D. (2014). *Using brain science to design new pathways out of poverty*. Boston, MA: Crittenton Women's Union. Opgehaald van https://www.empathways.org/ourwork/research/publications

Barch D, Pagliaccio D, Belden A, Harms MP, Gaffrey M, Sylvester C, Tillman R, Luby J. *Effect of hippocampal and amygdala connectivity on the relationship between preschool poverty and school-age depression*. The American Journal of Psychiatry, published online Jan. 15, 2016.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). *Armoede en sociale uitsluiting 2019* (2019). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek

Daminger, A., Hayes, J., Barrows, A., & Wright, J. (2015). Poverty interrupted: *Applying behavioral science to the context of chronic scarcity*. Ideas42, New York, Boston, Washington DC.

Dekovic, M., E. Snel en H. Groenendaal (1997). *'Kinderen van de rekening. Over de effecten van armoede op kinderen'*, in: Vrooman, C., G. Engbersen, E. Snel (1997) 'De kwetsbaren'. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 143-157.

Geenen, G. (2007). *'Intergenerationele overdracht van gehechtheid bij Belgische moeders en kinderen die in extreme armoede leven: een meervoudige gevalsstudie'*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven

Goderis et al. (2018). *Waar ligt de grens voor het meten van armoede?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Hoff et al. (2010). *Uit de armoede werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Holter, N. (2008). *'Oorzaken van voortijdig schoolverlaten'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Kalthoff, H. (2018). *Opgroeien en opvoeden in armoede*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Kinderombudsman (2017). *Alle kinderen kansrijk. Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede*. Den Haag: Kinderombudsman.

Lusse, M. & Kassenberg. A. (red).(2019). *Omgaan met armoede op scholen. De keten doorbreken.* Den Haag: Ministerie van SZW, Ministerie van OCW.

Mullainathan, S., & Shafir, E. (2013). *Scarcity: Why Having Too Little Means So Much*. NY: Time Books, Henry Holt and Company LLC.

Noble, K.G. & Sowell, E.R. (2015). *Family income, parental education and brain structure in children and adolescents*. Nature Neuroscience (18) pp. 773-778

Pels, T., Lünnemann, K. & M. Steketee (2011). *Opvoeden na partnergeweld*. Assen: Uitgeverij Koninklijke van Gorcum

Peruzzi, A. (2015). *From childhood deprivation to adult social exclusion. Evidence from the 1970 British Cohort Study*. In: Social Indicators Research, Vol. 120, p. 117-135.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2009). *'Investeren rondom kinderen'*. Den Haag: RMO & RvVZ.

Sociaal Economische Raad (2017). *Opgroeien zonder armoede*. Den Haag: SER.

Steketee, M., Nederland, T., Mak, J., Gaag, R., Toorn, J. van den, Smits- van Wasberghe, E. van, Roebroek, L. en S. van Eerden, Oet, R. en C. Oosterwijk (2013). *Kinderen in armoede in Nederland*. Den Haag: Nationale Kinderombudsman en Verwey-Jonker Instituut

Tierolf, B., Gilsing, R. & M. Steketee (2017). *Kinderen in Tel databoek 2016. Het leven en de ontwikkeling van kinderen tussen 2013 en 2015*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

www.kinderbescherming.nl